

syntax dependency in semantic and syntax sentence's structure was determined. Particular attention is paid on the analyze of semantic-syntax dependency in all-around action subject. Predicate's ability to generate the semantic-syntactic dependency has influence on the formation of a simple sentence with basic semantic structure. The predicate's semantic forms a semantic-syntax dependence between appropriate number of components, which are necessary for the full realization of a sentence's structure. Predicates from specific semantic groups which describe: 1) season; 2) day time period; 3) atmospheric effects form semantic-syntax dependency of the all-around action subject. Mainly the all-around action predicates specify on the fact, that the various natural phenomena's take place in surrounding reality without participation of visible figure. The sentences with one verbal predicate and one dependent syntaxema are the simplest expression of semantic elementary sentence. The predicate of condition or process or all-around action predicate forms this type of sentence. Semantic-syntax dependency of the all-around action subject preferably has implicit expression at the sentence structure with all-around action predicate.

Key words: semantic and syntax sentence's structure, syntax dependency, the semantic-syntax dependency, the all-around action subject, the all-around action predicates.

УДК 811.161.2'366.5

Олександр Межов

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОРЕЛЯТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено системне дослідження семантичних варіантів корелятивів – адвербіальних синтаксем відповідності та невідповідності, співвідношення їх з підрядними частинами. Описано прийменникові відмінки як морфологічні засоби вираження категорії відповідності/невідповідності в неелементарних простих реченнях. Теоретичну проблематику розглянуто на тлі морфологічної і синтаксичної структури сучасної української літературної мови. Визначено синтаксичний адвербіальний потенціал відмінкових і прийменниково-відмінкових форм, його поповнення за рахунок іменників і їхніх функціональних еквівалентів. Проаналізовано співвідношення синтетизму й аналітизму в граматичній системі мови, зовнішньої (адвербіальної) спрямованості вихідних іменникових слів. З'ясовано характер симетрії/асиметрії семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структури речень зі значенням відповідності.

Ключові слова: корелятив, вторинний предикат, адвербіальна синтаксема, синтаксема відповідності/невідповідності, прийменник, відмінок.

Постановка наукової проблеми та її значення. До найважливіших завдань сучасної синтаксичної теорії належить виділення і функціональний аналіз семантичних категорій речення, які знаходять свій вияв у мінімальних семантико-синтаксичних одиницях – синтаксемах. Адвербіальна семантика як одна з найбільш поширених в реченнєвій структурі представлена в мові сукупністю мінімальних одиниць, серед яких особлива роль відведена так званим корелятивам, тобто синтаксемам відповідності/невідповідності, виділюваним на основі змістових відношень зумовленості з предикативним ядром речення. Корелятиви у функції відповідності/невідповідності характеризуються похідністю від підрядної частини складного речення, специфікою значеннєвих відтінків, розгалуженою системою засобів вираження, детермінантною формально-синтаксичною позицією в структурі простого ускладненого речення. Вони разом із предикатом і субстанційними компонентами формують значну кількість семантично неелементарних речень української мови, тому без їх усебічного дослідження не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасній українській граматиці проблеми корелятивів (або мінімальних семантико-синтаксичних одиниць у функції відповідності/невідповідності) досліджували І. Р. Вихованець [1; 2], Г. О. Золотова [3], К. Г. Городенська [4], Н. В. Гуйванюк [5], А. П. Загнітко [6], М. В. Мірченко [8], О. В. Кульбабська [7]. Синтаксеми відповідності/невідповідності, на думку І. Р. Вихованця, можна розглядати з двох боків: або як семантичні варіанти однієї синтаксеми з узагальненим значенням (що охоплює значення відповідності і значення невідповідності), або як синтаксеми різнофункціональні (з відмінним семантичним навантаженням, яке дозволяє виділяти компоненти з функцією відповідності і невідповідності як дві окремі функціонально-семантичні одиниці). Вибір однієї з двох кваліфікацій залежить від ступеня узагальнення, покладеного в основу виділення синтаксем [1, с. 213]. У статті взято за основу перший підхід.

Семантико-синтаксична категорія відповідності/невідповідності відображає структуру відношень між двома ситуаціями, одна з яких (виражена синтаксемою із значенням відповідності або невідповідності) являє собою явище, що пов'язане з певним наслідком іншою ситуацією, вираженою реченнєвою конструкцією. М. В. Мірченко

слухно зауважує, що семантико-синтаксична категорія відповідності / невідповідності характеризується стосунком до часової перспективи – часової попередності, а також планом реальної модальності [8, с. 145]. Синтаксеми відповідності / невідповідності зараховують в сучасних дослідженнях до вторинних предикатів. Г. О. Золотова кваліфікує ці одиниці як корелятиви, що окреслюють зіставлення зображуваних явищ у якісному або кількісному планах [3, с. 148]. Корелятиви, як слухно зазначає О. В. Кульбабська, розрізняються єдиною диференційною ознакою – характером події або явища, що відповідає наслідкові (значення відповідності) / що не відповідає наслідкові (значення невідповідності) [7, с. 291]. За твердженням Н. В. Гуйванюк, у цій підсистемі вторинних предикатних синтаксем української мови ще не завершився процес їхнього становлення [5, с. 256]. Незважаючи на посилену увагу лінгвістів до проблем функціонування корелятивів відповідності/невідповідності, вони все ж не отримали вичерпного висвітлення у семантико-синтаксичному й формально-граматичному аспектах.

Мета і завдання статті. Метою пропонованої статті є системний аналіз адвербіальних синтаксем відповідності/невідповідності в сучасній українській мові. Заявлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) детальний опис семантичних відтінків корелятивів відповідності/невідповідності, їхніх дериваційних особливостей; 2) аналіз прийменниково-відмінкових та інших засобів вираження семантики відповідності/невідповідності в ускладнених простих реченнях сучасної української літературної мови; 3) з'ясування впливу морфолого-синтаксичних варіантів на семантичну диференціацію синтаксеми відповідності/невідповідності та її лексичне наповнення; 4) визначення ролі прийменників у семантичній варіантності категорії відповідності/невідповідності. Дослідження побудовано на реченневих конструкціях, дібраних з різностильових текстів сучасної української літературної мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Порівняно з іншими вторинними предикатними синтаксемами корелятиви відповідності / невідповідності не підлягають чіткій семантичній диференціації. Окремі прийменники в поєднанні з відмінковими формами абстрактних іменників можуть вносити лише додаткові семантичні відтінки до основного значення. Семантичну функцію відповідності передають первинні і вторинні

прийменники *за, на, з, відповідно до, виходячи з, залежно від, у світлі, у дусі, згідно з, залежно від* разом з іменниками (здебільшого відпредикатними). Засобам вираження відповідності протиставляється із значенням невідповідності прийменник *у розріз з* (*урозріз з потребами, у розріз з вимогами, у розріз з наукою*). Напр.: *Погода була якнайкраща, все зложилося відповідно до бажань матері й Дори...* (О. Кобилянська); *...і Гайдашеві згідно з програмою належало втовкмачити у наші голови певні знання з цього відрізка часу* (Р. Федорів); *...мов за командою, здалеку заторохтіли гвинтівки й кулемет, гупнула важка гармата* (Ю. Яновський); *Та безглузда атака на Росі, яку він з наказу Дев'ятого очолив, справді багато чого навчила Спартака* (О. Гончар); *...а на вимогу імператора зійшлися в тронному залі бамберзького палацу* (П. Загребельний); *Архітектор Максим Колот, виходячи з власного досвіду, може порівняти особливості й «переваги» однієї й другої тоталітарних систем* (І. Багрянний); *Справді, мені слід у помсту Вам написати листа у Вашому дусі* (О. Іваненко); *В школі галицькі професори та старшини виховували нас у суто націоналістичному дусі* (В. Сосюра); *...пори року, тижні, місяці, роки відмічаються тільки залежно від дрібних гаремних подій та змін погоди* (П. Загребельний); *У розріз з усталеною традицією* вчений висловлює нові погляди на граматичні категорії («Мовознавство»).

Корелятиви відповідності / невідповідності репрезентовані тільки морфолого-синтаксичними варіантами – прийменниково-відмінковими формами. Основними засобами вираження функції відповідності виступають конструкції *відповідно до + родовий відмінок* і *згідно з + орудний відмінок*, які здебільшого використовуються в науковому, офіційно-діловому і публіцистичному мовленні, однак іноді їх вживають деякі письменники і в художніх творах. Напр.: *Згідно з умовами Андрусівського договору про перемир'я між Росією і Польщею (1667 р.), Січ знаходилася у подвійному підпорядкуванні обох держав* («Історія України»); *Відповідно до чинного законодавства України діти-сироти зараховуються поза конкурсом* («Урядовий кур'єр»); *Згідно зі спеціальними нормативними актами, дисциплінарну відповідальність несуть прокурори, слідчі, судді, державні службовці* («Правознавство»); *Стара мати нещасної задля свого віку відповідно до звичаю найбільше шанована між циганами, хоронила її диким криком і лайкою...* (О. Кобилянська).

Поширеними в різних структурно-функціональних стилях сучасної української літературної мови є морфолого-синтаксичні варіанти синтаксем відповідності: з + родовий відмінок, за + орудний відмінок, на + знахідний відмінок. Семантику відповідності в таких конструкціях доповнюють відтінки причини або умови, про що свідчать трансформації, пор.: *Тепер на вимогу комбата артилерійський підтримуючий полк вислав дві самохідні гармати* (О. Гончар) і *Тепер артилерійський підтримуючий полк вислав дві самохідні гармати, бо цього вимагав комбат (відповідно до вимоги комбата)*; *Незабаром Хома з'явився на виклик* (О. Гончар) і *Незабаром Хома з'явився, через те що викликали (відповідно до виклику)*; *Схопили мене чорноризці з наказу єпископа...* (В. Малик) і *Схопили мене чорноризці, тому що наказав єпископ (відповідно до наказу єпископа)*; *...все робиться за командою зверху і питання про мене давно вже вирішено...* (В. Сосяра) і *Все робиться, якщо поступає команда зверху (відповідно до команди зверху)*.

Морфолого-синтаксичні варіанти корелятивів відповідності виходячи з + орудний відмінок, у душі + родовий відмінок, у світлі + родовий відмінок поступово закріплюються в синтаксичній системі сучасної української літературної мови і передають специфічні відтінки цього значення. Напр.: *Виходячи з своїх тактичних міркувань, він [комбат] хотів захопити готель цілим* (О. Гончар); *Численні переробки на «новий лад», а то й відверті пародії у душі пролеткультівських інтерпретацій, надихнули М. Хвильового на саркастичну реакцію щодо цих вульгаризацій в оповіданні «Лілюлі» («Історія української літератури»); У світлі сучасних уявлень можна сказати, що це були внутрішньоклітинні скупчення вірусу («Наука і суспільство»).* Форма залежно від + родовий відмінок у загальне значення відповідності вносить семантичний відтінок взаємозалежності або причинової взаємозумовленості: *...а ліворуч – розстелилися поля, що змінювали барви залежно від пори року, від сонячного освітлення і від плину хмар на небі* (Р. Федорів); *– Наміри можуть мінятися залежно від погоди* (У. Самчук).

Морфолого-синтаксичним варіантам із значенням відповідності протиставляється сполука урозріз з + орудний відмінок, що виражає значення невідповідності: *Табачник пішов у розріз із «картою» Януковича («Українська правда»); Але в обмін на кошти парламент висунув королю вимоги, які йшли у розріз з його абсолютистськими*

прагненнями («Всесвітня історія»); *Подібні дії йдуть у розріз з їхніми заявами про прихильність принципам демократії* («Дзеркало тижня»); *Новий закон про місцеві вибори іде в розріз з Конституцією України* («Право України»). Вона дещо зближується з морфолого-синтаксичними варіантами, спеціалізованими на вираженні допустових семантико-синтаксичних відношень, про що свідчить співвіднесеність прийменниково-відмінкової форми *у розріз з + орудний відмінок* з допустовою синтаксемою та підрядною допустовою частиною складного речення, пор.: *Події висвітлено в розріз з прийнятими уявленнями* («Наука і суспільство») і *Події висвітлено всупереч прийнятим уявленням*; *Події висвітлено, незважаючи на те що існують певні уявлення*.

Незважаючи на певні відмінності морфолого-синтаксичні варіанти об'єднуються рядом спільних ознак: дериваційною співвідносністю прийменників як складників вторинних предикатних синтаксем, з одного боку, і сполучників як показників семантико-синтаксичних відношень у складному реченні – з другого; лексичним складом іменників (поєднанням прийменників у функції відповідності/невідповідності з іменниками абстрактного значення); детермінантною позицією синтаксеми відповідності/невідповідності. Характерну рису прийменників із функцією відповідності/невідповідності становить їхня формально-граматична і функціонально-семантична неоднорідність: поряд із функціонуванням первинних щодо граматичної структури сучасної української мови прийменників виникають нові прийменники, які чіткіше виражають семантико-синтаксичні відношення відповідності/невідповідності та їх відтінки. Як видно з наведених прикладів, у сфері відповідності/невідповідності в основному функціонують прийменники-новотвори. Процес становлення прийменниково-відмінкових засобів вираження семантико-синтаксичних функцій відповідності та невідповідності ще не завершився.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Лінгвістичний аналіз корелятивів відповідності/невідповідності засвідчив своєрідність їхньої семантики, розчленування на семантичні варіанти, дериваційні відношення з підрядними умовними частинами складного речення, ускладнення відтінками часу, причини або допустовості та різнотипність прийменниково-відмінкових засобів вираження в реченнєвій структурі. Подальші наукові розвідки передбачають ґрунтовне вивчення позиційних (формально-синтаксичних і комунікатив-

них) варіантів синтаксем відповідності/невідповідності, що дасть змогу здійснити їхній системний функціональний аналіз.

Джерела та література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Золотова Г. А. Синтаксический словарь: репертуар элементарных единиц русского синтаксиса [Текст] / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
4. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць [Текст] : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибр. пр. [Текст] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 664 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис [Текст] : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
7. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні [Текст] : монографія / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. – 672 с.
8. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій [Текст] : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

Межов Александр. Средства репрезентации коррелятивов в современном украинском языке. В статье проведено системное исследование семантических вариантов коррелятивов – адвербиальных синтаксем соответствия / несоответствия современного украинского литературного языка на материале разностилевых текстов, соотношение их с подчинительными частями сложных предложений. Описаны предложные падежи как морфологические средства выражения категории соответствия/несоответствия в неэлементарных простых предложениях. Теоретическую проблематику рассмотрено на фоне морфологической и синтаксической структуры современного украинского литературного языка. Определен синтаксический адвербиальный потенциал падежных и предложно-падежных форм, его пополнение за счет существительных и их функциональных эквивалентов. Проанализировано соотношение синтетизма и аналитизма в грамматической системе языка, внешней (адвербиальной) направленности исходных именных слов. Выяснено характер симметрии / асимметрии семантико-синтаксической и формально-синтаксической структуры предложений из значением соответствия.

Ключевые слова: коррелятив, вторичный предикат, адвербиальная синтаксема, синтаксема соответствия/несоответствия, предлог, падеж.

Mezhov Alexander. Means of Representation Correlative in the Modern Ukrainian Language. In the article of semantic variants correlative – of adverbial syntaxems accordances and disparities on material of texts modern literary Ukrainian, correlation with subordinate clause complex sentences is analysed. Prepositional

cases, how morphological facilities of expression of category of accordances / disparities are in the simple sentences are described. Theoretical problems have been examined against the background of the modern Ukrainian morphological and syntactic structure. The problem of transposition syntactic adverbiale potential of case and preposition-case forms, principles of classification, varieties of transposition have been ascertained. Correlation of syntacticism and analytism in the modern Ukrainian grammatical system, external (adverbiale) orientation of initial noun word classes has been analyzed. Character of symmetry/asymmetry of semantic-syntactic and formal-syntactic structures of a sentence of accordances is elucidated.

Key words: correlative, the secondary predicate, adverbiale syntagma, syntagma accordances/disparities, pretext, case.

УДК 811.161.2'367.623

Ірина Мельник

ДІЄСЛІВНА ФУНКЦІЙНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКМЕТНИКА

У студії з'ясовано сутність дієслівної функційної транспозиції відмінкових форм українських прикметників; визначено та описано спеціальні засоби, що фіксують уживання прикметників у присудковій функції; виявлено роль аналітичної синтаксичної морфем-зв'язки *бути* та інших аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок на зразок *ставати/стати, залишатися/залишитися, виявлятися/виявитися, зоставатися/зостатися, здаватися/здатися, лишатися/лишитися* і под. у відприкметниковій дієслівній аналітичній синтаксичній транспозиції; схарактеризовано особливості поєднання відприкметникових дієслівних функційних транспозитів у двох відмінкових формах – формі називного та формі орудного відмінків з аналітичною синтаксичною морфемою-зв'язкою *бути* та іншими морфемами-напівзв'язками, які визначають часові параметри та конкретизують семантичні відтінки ознак та властивостей, приписуваних певним предметам; а також доведено вплив семантики аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок на вибір відповідної відмінкової прикметникової словоформи.

Ключові слова: транспозиція, відприкметникова дієслівна аналітична синтаксична транспозиція, транспозит, відприкметниковий дієслівний аналітичний синтаксичний транспозит, аналітична синтаксична морфема-зв'язка, аналітична синтаксична морфема-напівзв'язка.

Постановка наукової проблеми та її значення. Синтаксичні функції прикметників умотивовані їхньою позицією у структурі